

En vandmølle ved cistercienserklosteret i Løgumkloster

Af Tenna Rejnholt Kristensen

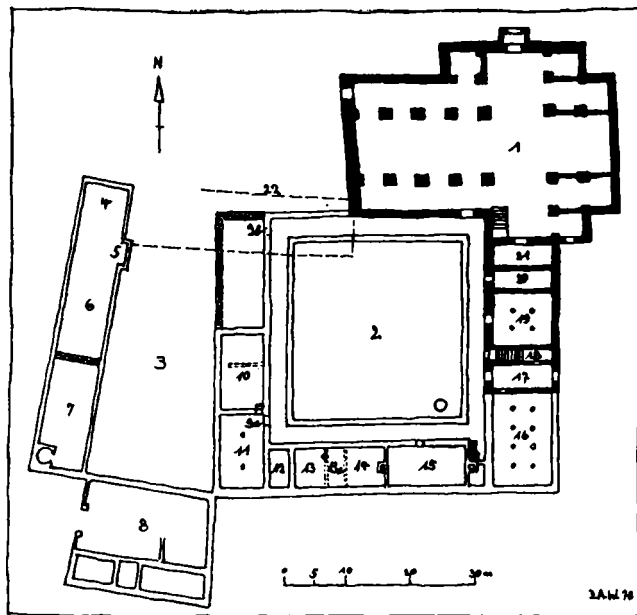
I det vestlige Sønderjylland ligger den lille by Løgumkloster. Byen er ikke mindst kendt for sin smukke kirke, som i middelalderen var nordfløj i et cistercienserkloster. Det meste af klosteret er forlængst revet ned, og kun en del af den oprindelige østfløj er bevaret. Den nordfløj, der i dag ligger i forlængelse af kirken, er rejst i 1614 og stammer fra den periode, hvor cisterciensermunkene var blevet fordrevet og klosteret tjente som bolig for amtmanden og den sønderjyske hertug. Bygningen kaldes derfor også for slottet. Det antages, at slottet ligger delvist oven på rester af de ældre klosterbygninger. I middelalderen var klosteret et veludbygget anlæg, og på figur 1 gengives Jürgen A. Wissings rekonstruktion af klosterets grundplan. Grundplanen er hovedsagelig

konstrueret ud fra arkæologiske undersøgelser af ældre dato og inventarlistor fra 1566 og 1587.¹

Haderslev Museum, der også har Løgumkloster under sit arkæologiske ansvarsområde, foretog fra 1990 til 1993 fire gravekampagner af hver 14 dages varighed. Man koncentrerede sig om området umiddelbart sydvest for klosteret (fig. 2), hvor der ikke før har været foretaget arkæologiske undersøgelser.

Fig. 1. Jürgen A. Wissings grundplan fra 1980 af cistercienserklosteret. Bygningerne i Løgum Kloster som inventarierne fra 1566 og 1587 refererer sig til. (Det, der er tegnet fuldt op med sort, findes endnu; det, der markeres med streger eller som kampesten, stammer ikke fra middelalderen).

1. Kirke. 2. Klostergård og korsgang. 3. Lægbrødregård. 4. Abbedens bolig. 5. Vindeltrappe. 6. Bagers og bryggers. 7. Værksted. 8. Lille gård med lægbrødrenes sovesal og toilet(?), mølle(?). 9a eller 9b. Indgang til klausuren. 10. Forrådshus. 11. Lægbrødrenes spisesal. 12. Kældermesterens talem. 13. Varmestue? Spisekammer? 13a. Kælder fra senere tid. 14. Køkken. 15. Munkenes spisesal. 16. Munkenes studie- og arbejdsal. 17. Gennemgang til haverne og priorens talem. 18. Fængsel. 19. Kapitelsal. 20. Bibliotek. 21. Sakristi. 22. Omrids af Slottet, bygget omkring 1614.

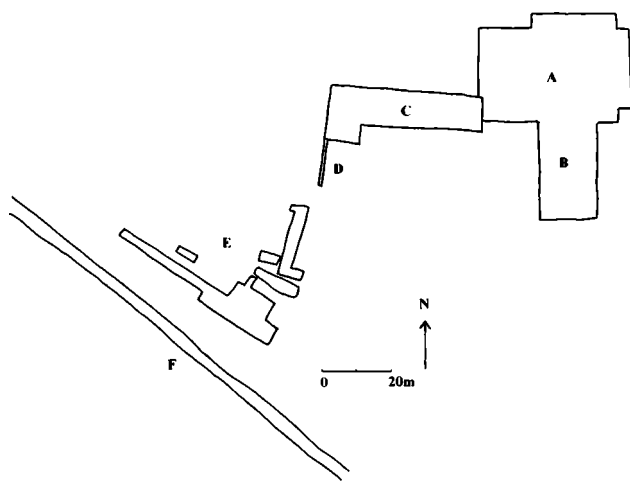

Fig. 2. Plan over området.¹⁰ A) Kirke. B) Østfløj. C) Slot. D) Klostermur. E) Udgravningsfelter. F) Slotsbæk.

I dette område ligger nogle fugtige engarealer, der afvandes af Slotsbækken. Åen rettedes ud i 1915 og ved den lejlighed stødte man på pæle.² I 1970 blev der lagt en kloakledning lige nord for bækken. Denne gang fandt man også stolper, som ikke blev undersøgt nærmere.

I 1990 lagde Løgumkloster Kommune så en ny kloak- og regnvandsledning parallelt med Slotsbækken. Også denne gang dukkede der stolper frem sydvest for klosteret, og undertegnede undersøgte dem sammen med medarbejdere fra Haderslev Museum og amatørarkæologer fra Løgumkloster.

Stolperne stod tæt i tracéet og i skønsom forvirring. Vi mente, at der var tale om rester af et vandmølleanlæg, men manglede de endegyldige beviser. De kom til gengæld i de efterfølgende undersøgelser årene efter. Da fandt udgravningsholdet en hel del løse dele fra selve møllehjulet og flere brudstykker

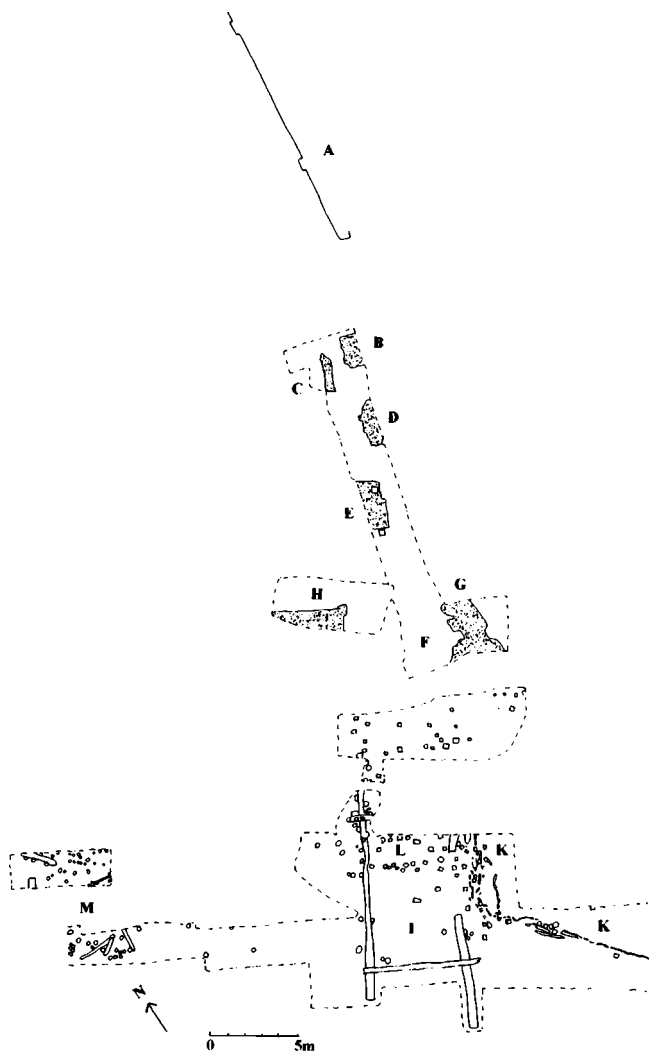

Fig. 3. Grundplan af udgravningsfelterne med markering af de vigtigste anlæg. A) Klostermur. B) Bageovn. C) Sydstensrække. D) Teglstengulv i to lag. E) Slidt teglstengulv. F) Område med rester af møllebygning. G) Stenbrolægning. H) Udhus fra slottets tid. I) Rammekonstruktion i vandmøllen. K) Spunsvægge. L) Område med fund af mølledele. M) Kantsikring i bagdam.

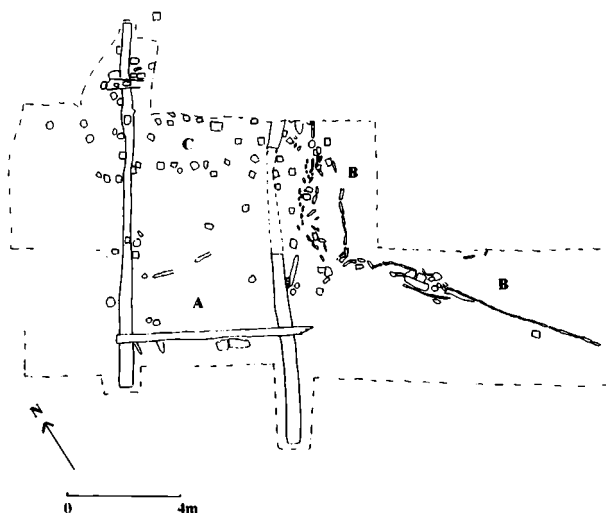

Fig. 4. Grundplan af det sydligste udgravningsfelt med vandmøllen. A) Rammekonstruktion. B) Spunsvægge. C) Område hvor møllehjulet har stået.

af møllesten. Det var især disse fund, der overbeviste os om, at vi havde fat i en vandmølle.

Igennem de fire gravesæsoner udlagdes felterne sådan, at de under hensyntagen til den nuværende træbeplantning, dækkede hele området fra engen i syd og frem til klosterbygningerne mod nord (fig. 3). Ikke hele området blev undersøgt, men vi fik alligevel afdækket en del forskellige anlæg. Der mangler stadig arkæologiske undersøgelser, før hele vandmøllen er udgravet.

Mod syd blev der udgravet en mængde træstolper, som må have indgået i selve mølleanlægget (fig. 4). Går vi længere mod nord, fandt udgravningsholdet sparsomme bygningsrester, som må have tilhørt møllebygningen. Endnu længere mod nord, blev der fundet en bygning, der har ligget uden for møllen. Blandt andet blev der registreret rester af en bage-

Fig. 5. Rammekonstruktion med den sydligste overligger.¹¹

ovn og flere teglstengulve. Det har været en bygning, hvor de mere verdslige sider af klosterlivet har foregået.

Som mølleanlægget fremstod, bestod den af en masse lodretstående stolper af forskellig størrelse, flere spunsvægge og så en stor vandretliggende rammekonstruktion, der lå centralt placeret i anlægget (fig. 4). Rammen bestod af to nord-syd orienterede bjælker hver med et tværsnit på 40 × 40 cm. Hen over disse to bjælker lå to lidt mindre øst-vest orienterede bjælker hver med et tværsnit på 30 × 25 cm. Der dannedes derved en rektangulær ramme med de indvendige mål 8,5 × 5 m. (fig. 5).

Øst for rammen var der rester af mindst tre spunsvægge (fig. 6). De har alle indgået i det system, der både skulle lede noget af vandet hen mod møllehjulet, og det overskydende vand uden om møllen i det såkaldte omløb og samtidig forhindre, at det mellemliggende område oversvømmedes. De tre spunsvægge

Fig. 6. På billedet ses i forgrunden den vestligste del af spunsvæggene. Hvor manden med motorsaven er igang, blev møllehjulsdelene fundet.

vægge var lidt forskelligt konstrueret. Den ene var relativt spinkel og bestod af 3-4 cm tykke og ca. 25-30 cm brede spunsbrædder, der var hamret ned i jorden, og stod tæt sammenstillede. De to andre spunsvægge var notet sammen og konstrueret af kraftigere planker 5-10 cm tykke og 35 cm brede. Hvorvidt de tre spunsvægge har fungeret samtidigt eller afløst hinanden er uvist.

Med rammen som fundament og flankeret af to

rækker lodretstående stolper har møllehjulet snurret ca. midt i rammen. Det var også i dette område, vi fandt de fleste trædele fra møllehjulet. Blandt andet blev der fundet et stykke af selve møllehjulet (fig. 7), hvori der endnu sad noget af pædlebladet. Vest for rammen stødte vi på mindre lodretstående pælerækker med mellemliggende vandrette bjælker. De har tjent som kantsikring af bredden, for at beskytte den mod det udflossende vand fra møllen. At

Fig. 7. Trædele fra møllehjulet. I midten af billedet ses en stump af selve møllehjulet med isiddende padleblad. Foto Lennart S. Madsen.

der også har været et stigbord til at regulere vandstanden, er antydnet ved fundet af en enkelt stigbordsplade.

Møllehuset har stået ved siden af hjulet, altså nord for rammen (fig.8). Her var terrænet kunstigt forhøjet med tørv, og her ovenpå har møllebygningen stået. Det skal understreges, at der kun blev fanget et hjørne af bygningen. Sparsomme murrester og fundamenter viste, at den har været bygget i tegl. Udenfor bygningen har der været en stenbrolagt gårdsplads. Her blev der fundet en del brudstykker af møllesten. Dem vi fandt, er fremstillet i rhinsk basalt fra Rhinegnene og granatglimmerskifer, der også kan stamme fra dette område.³ Der er med disse fund ingen tvivl om, at der er blevet malet korn i møllen. Det er muligt, møllen også har haft en an-

den funktion.⁴ Der blev nemlig fundet flere klumper af det fineste og reneste blåler. Det er muligvis ler, man har brugt til valkning.⁵ I klosterets skriftlige kilder er der også nævnt en »valck« mølle, herom senere. Udover møllestenene og valkeleret blev der ikke fundet flere genstande, der kan belyse møllens funktioner.

De fugtige jordbundsforhold har sørget for at bevare træet i god stand, derfor er der også gode muligheder for at få foretaget dendrokronologiske dateringer. Indtil videre er der kun dateret to stolper. De er fældet henholdsvis omkring år 1167 og 1518. Det giver en bred datering af anlægget. Usandsynligt er det vel ikke, at møllen var noget af det første munkene byggede, da de ankom til Løgumkloster i 1173,⁶ og at møllen har været i funktion i hele klosterets levetid. Den blev nedrevet i 1574,⁷ og flyttede derefter ned til sin nuværende plads i nordenden af Møllegade.

Genstandsmaterialet er ikke til megen hjælp i forsøget på at datere og udskille eventuelle faser i møllens bygningshistorie. Der blev fundet en del lerkarskår, men fortrinsvis i vandafsatte lag. Det vil sige, vi ikke kan være helt sikre på, hvor og hvornår de er aflejret. De kan for en stor dels vedkommende, være blevet smidt ud længere oppe ad strømmen og være flydt med den ned til møllen. Vi må også erkende, at de meget våde forhold vanskeliggjorde og til tider umuliggjorde en nøjagtig opsamling af fundene lag for lag. Keramikmaterialet tyder også på, at området længe efter møllens ophør har ligget hen, og er blevet brugt som affaldshul.

I ekstrakter af regnskaber for Løgumkloster amt for 1568-79 kan man se, at klosteret i hvert fald mod slutningen havde to klostermøller, som direkte hør-

Fig. 8. Området hvor vi fandt rester af møllebygningen. De flade sten er brudstykker af møllesten.

te til klosteranlægget. Det var en valkemølle og en bagehusmølle.⁸ Jürgen A. Wissing taler for, at valkemøllen må være den endnu eksisterende mølle i Møllegade. Men med de fund der blev gjort i udgravningen af både møllesten og valkeler på den samme lokalitet, tyder det på, at der ikke har eksisteret to forskellige klostermøller, men kun den, som

Haderslev Museum nu har undersøgt. Den har til gengæld været brugt til valkning og kornmaling.

I 1992 fortsatte udgravningen så langt mod nord, at feltet nåede frem til klosterbygningerne. I dette område fandt vi rester fra forskellige anlæg og bygninger, der har været benyttet til de mere verdslige sider

af klosterets dagligliv. Det var blandt andet rester af en større bygning med flere teglstensgulve og en bageovn.

Bageovnen (fig. 9), som der blev udgravet et hjørne af, bestod nederst af en cirkulær pigstensbrolægning, omgivet af en ring af munkesten. På pigstensbrolægningen lå et 5 cm tykt hårdt gult lerlag og ovenpå dette et 3-4 cm tykt kulsort trækulslag. Den nedfaldne kappe fremstod i profilen, som et tykt gult lerlag. Syd for bageovnen lå en askegrav foret med gult ler og fyldt med et sodet sort trækulslag. Vest for bageovnen blev der udgravet en syldstensrække, der formentlig stammer fra den bygning, bageovnen har stået inden i. Syldstensrækken fortsatte udenfor feltet, så det ikke kunne afgøres, hvor langt mod syd den fortsætter. Syd for askegraven og bageovnen blev bygningens gulv fundet. Gulvet var i to lag, men afbrudt mod vest.

Et par meter længere mod syd udgravedes hjørnet af endnu et teglstensgulv (fig. 10). Til forskel fra det ovennævnte gulv i to lag, var dette gulv kun et enkelt lag teglsten. Disse var sirligt lagt og danner et rektangulært eller kvadratisk gulv. I de to hjørner, vi havde afdækket, var der i hvert hjørne spor efter en stor firresidet stolpe. Gulvet var tydeligt slidt. Stenene smuldrede og var meget porøse, de var sodede, men dog ikke det mindste sintrede, som de bliver, når de har været udsat for stærk varme. Ovenpå gulvet lå et meget, næsten cementhårdt, 3-4 cm tykt lerlag. Formentlig er dette lerlag udlagt for at reparere på det slidte teglstensgulv. Det er ikke helt klart om dette gulv ligger i en separat bygning eller i den samme bygning som bageovnen. Der blev åbnet et lille felt sydvest for det slidte teglstensgulv, i håb om at kunne afgøre dette spørgsmål. Det gav dog ikke de ønskede resultater. I stedet blev der fundet en bygning af me-

Fig. 9. I det nederste venstre hjørne ses bageovnen og tilhørende syldstensrækken. Foran bageovnen i østprofilen til venstre i billedet ses teglstensgulvet i to lag.

get let konstruktion. Væggene var kun en sten brede og stod direkte på jorden. Teglstensgulvet indenfor var dog nydeligt lagt, men hele fundsituationen på

Fig. 10. I midten af billedet ses det slidte teglstengulv.

stedet gør, at vi mener, det må have været et udhus fra slottets tid (fig. 11).

Selvom klosteret igennem tiden har været genstand for mange undersøgelser, har de alle været små og for spredte til at danne et fuldstændigt billede af klosterets bygningshistorie og udseende. Haderslev Museums undersøgelser har først og fremmest givet kendskab til nogle af klosterets økonomibygninger. Placeringen og den omtrentlige udstrækning af vandmøllen er nu kendt, og et andet af udgravningens resultater er konstateringen af, at der mellem møllen og klosterets nordfløj har ligget en nord-sydvendt bygning, der har været vestfløj i klosteret, og

muligvis har indeholdt køkkenafdelingen; i hvert fald har det ene rum haft en bageovn.

Engang, når der bliver mulighed for det, ville det være interessant at fortsætte undersøgelserne af vestfløjen og af møllehuset, for at få flere og mere nuancerede oplysninger om bygningernes ruminddeling, funktion og datering.

Noter

1. Wissing 1978 og 1980. Wissing tager udgangspunkt i Vilh. Lorenzens grundplan af klosteret fra 1941. Den findes i De danske cistercienserklostres Bygningshistorien. 1941.
2. Wissing 1978, s. 150.
3. Stenene er bestemt af geolog Søren Floris fra Geologisk Museum.
4. Det kendes fra andre lokaliteter, at møllens kraft har været anvendt til andre ting end blot kornmaling. Fischer 1984, s. 3-9.
5. Leret er bestemt af geolog Søren Floris.
6. Smidt 1931 s. 11.
7. Mackeprang 1945 s. 105.
8. Wissing 1978 s. 148-150.
9. Wissing 1980 s. 117
10. Tegninger er fremstillet af T.R.K.
11. Hvor intet andet er nævnt, er fotografierne optaget af T.R.K.

Litteratur

- Fischer, Christian: Hulpiberen. I : Skalk 1984 nr. 5, s. 3-9.
- Mackeprang, M.: Løgum Kloster og dets Gods. I : Sønderjyske Aarbøger 1945, s. 20-127.
- Smidt, C. M.: Cistercienser-Kirken i Løgum. 1931.
- Wissing, Jürgen A.: Betragtninger vedrørende tekniske anlæg i Løgum Kloster. I : Løgumkloster Studier 1, 1978, s. 136-157.
- Wissing, Jürgen A.: Løgum Kloster i de første årtier efter reformationen. I : Løgumkloster Studier 2, 1980, s. 101-129.